

Dostonbek NAIMOV,
Tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro, O'zbekiston
E-mail: naimovdostonbek1@gmail.com

PhD N.Teshayev taqrizi asosida

THE SOCIO-PHILOSOPHICAL INTERPRETATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE INDIVIDUAL AND SOCIETY IN THE WORKS OF ABDULLA QODIRIY

Abstract

This article analyzes the socio-philosophical interpretation of the relationship between the individual and society in Abdulla Qodiriy's works. Particular attention is paid to personal freedom, social responsibility, the pressure of the social environment, national and spiritual values, and the conflict between an individual's aspirations and established social norms. The study applies socio-philosophical, comparative, hermeneutic and literary-textual analysis to the characters and social environment represented in *O'tkan kunlar* and *Mehrobdan chayon*. The analysis shows that Qodiriy presents the tragedy of the individual not only as a private conflict, but as a consequence of obsolete social relations, patriarchal conventions and injustice. The article substantiates the importance of Qodiriy's literary legacy for understanding the dialectics of individual freedom and social responsibility.

Keywords: Abdulla Qodiriy, individual, society, social philosophy, freedom, social responsibility, social environment, justice, national identity, enlightenment.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОТНОШЕНИЙ ЛИЧНОСТИ И ОБЩЕСТВА В ТВОРЧЕСТВЕ АБДУЛЛЫ КАДЫРИ

Аннотация

В статье анализируется социально-философская интерпретация отношений личности и общества в творчестве Абдуллы Кадыри. Основное внимание уделяется свободе личности, социальной ответственности, влиянию общественной среды, национально-духовным ценностям и противоречию между стремлениями человека и устоявшимися социальными нормами. На материале романов «Минувшие дни» и «Скорпион из алтаря» применены социально-философский, сравнительный, герменевтический и текстуальный методы анализа. Установлено, что трагедия личности у Кадыри раскрывается не только как частный конфликт, но и как следствие устаревших общественных отношений, патриархальных норм и социальной несправедливости. Обосновывается значение наследия писателя для осмысления диалектики личной свободы и общественной ответственности.

Ключевые слова: Абдулла Кадыри, личность, общество, социальная философия, свобода, социальная ответственность, социальная среда, справедливость, национальное самосознание, просвещение.

ABDULLA QODIRIY IJODIDA SHAXS VA JAMIYAT MUNOSABATLARINING IJTIMOIY-FALSAFIY TALQINI

Annotatsiya

Maqolada Abdulla Qodiriy ijodida shaxs va jamiyat munosabatlarining ijtimoiy-falsafiy talqini tahlil qilinadi. Shaxs erkinligi, ijtimoiy mas'uliyat, ijtimoiy muhit bosimi, milliy-ma'naviy qadriyatlar hamda insonning shaxsiy intilishlari bilan jamiyatning qotib qolgan me'yorlari o'rtasidagi ziddiyat asosiy tadqiqot muammosi sifatida yoritiladi. "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlaridagi obrazlar ijtimoiy-falsafiy, qiyosiy, germinenitk va matniy tahlil usullari asosida o'rganiladi. Tahlil Qodiriyda shaxs fojiasi faqat individual mojaro emas, balki eskirgan ijtimoiy munosabatlar, patriarxal qoliqlar va adolatsizlikning natijasi sifatida talqin etilishini ko'rsatadi. Adib merosining shaxs erkinligi va ijtimoiy mas'uliyat dialektikasini anglashdagi ilmiy-ma'naviy ahamiyati asoslanadi.

Kalit so'zlar: Abdulla Qodiriy, shaxs, jamiyat, ijtimoiy falsafa, erkinlik, ijtimoiy mas'uliyat, ijtimoiy muhit, adolat, milliy o'zlik, ma'rifat.

Kirish. XX asr boshlaridagi Turkiston ijtimoiy hayoti mustamlakachilik, feodal-patriarxal munosabatlar, milliy uyg'onish va jadidchilik g'oyalari kesishgan murakkab tarixiy makon edi. Ana shu sharoitda Abdulla Qodiriy badiiy ijodida shaxsning jamiyatdagi o'rni, uning erkinligi, burchi va ijtimoiy muhit bilan ziddiyati markaziy masalalardan biriga aylandi. Adib voqelikni tasvirlash bilangina cheklanmay, insonning baxt, adolat va erkinlikka intilishi bilan eskirgan ijtimoiy me'yorlar o'rtasidagi qarama-qarshilikni obrazlar taqdiri orqali ochib berdi. Tadqiqotning maqsadi Qodiriy asarlarida shaxs va jamiyat munosabatlarining ijtimoiy-falsafiy mazmunini aniqlash, erkinlik va mas'uliyat, shaxs va muhit, yangilik va an'ana o'rtasidagi dialektik bog'lanishni tahlil qilishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. A.Qodiriy ijodining badiiy-estetik va ijtimoiy mohiyati o'zbek adabiyotshunosligida keng o'rganilgan. N. Karimov XX asr o'zbek adabiyoti va A.Qodiriy romanchiligining tarixiy-estetik xususiyatlarini yoritib, adib qahramonlari taqdirini davr muhitidan ajratib bo'lmashligini ko'rsatadi [1; 2].

U. Normatov A.Qodiriy poetikasidagi tarixiy muhit, shaxs fojiasi va badiiy psixologizm masalalariga e'tibor qaratadi [3; 5]. M. Qo'shjonov o'zbek romanchiligi taraqqiyoti doirasida "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon"ning obrazlar tizimi hamda ijtimoiy konfliktlarini tahlil qiladi [7]. I. Sultonov adib ijodining estetik tamoyillari va milliy adabiyotdagi o'rnini yoritadi [8].

Jadidchilik va milliy uyg'onishning tarixiy-falsafiy asoslari Q. Sodiqov, B. Qosimov, A. Abduvohidov hamda A. Khalid tadqiqotlarida turli jihatdan ochib berilgan [4; 10; 11; 14]. Mazkur manbalar A.Qodiriy qahramonlarining ma'rifat, yangilanish va milliy o'zlik haqidagi qarashlarini davrning kengroq intellektual muhiti bilan bog'lash imkonini beradi. G. To'laganovning sotsiologik yondashuvi esa shaxs va ijtimoiy muhitning o'zaro ta'sirini tushuntirish uchun nazariy asos vazifasini bajaradi [15]. Mavjud tadqiqotlarda A.Qodiriy ijodining adabiy-estetik qirralari keng yoritilgan bo'lsa-da, shaxs erkinligi, ijtimoiy mas'uliyat va muhit bosimini yagona ijtimoiy-falsafiy tizim sifatida tahlil qilish ushbu maqolaning asosiy yo'nalishini tashkil etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning asosiy materiali Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlaridagi shaxs-jamiat ziddiyatini ifodalovchi obraz va vaziyatlardan iborat. Ishda ijtimoiy-falsafiy tahlil orqali shaxs erkinligi, burch, mas'uliyat va ijtimoiy muhit kategoriyalari talqin qilindi; germeneytik yondashuv yordamida obrazlar xatti-harakati va muallifning ijtimoiy g'oyasi o'rtasidagi bog'lanish ochildi; qiyosiy tahlil orqali Otabek, Kumush, Anvar va Ra'no obrazlarining jamiyat me'yorlariga munosabati solishtirildi. Shuningdek, tarixiylik va tizimlilik tamoyillari asosida badiiy voqelik XX asr boshlaridagi ijtimoiy-ma'rifiy jarayonlar bilan bog'liq holda o'rganildi.

Tahlil va natijalar. Shaxs va jamiyat munosabatlari insonning individual ehtiyojlari, erkin tanlovi va dunyoqarashi bilan jamiyat tomonidan shakllantirilgan urf-odat, axloqiy me'yor, ijtimoiy rol va majburiyatlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni anglatadi [15]. Qodiriy romanlarida bu munosabat statik emas: jamiyat shaxsni shakllantiradi, biroq erkin fikrlovchi shaxs ham mavjud tartiblarni tanqidiy baholaydi. Ziddiyat aynan

shaxsning yangilanishga intilishi bilan muhitning o'zini saqlab qolish istagi to'qnashgan nuqtada yuzaga keladi.

"O'tkan kunlar"dagi Otabek yangicha fikrlash, savdo va ijtimoiy hayotni isloh qilishga moyil obraz sifatida eski ijtimoiy qoliplarga qarshi turadi. Uning shaxsiy baxtga doir tanlovi ham oilaviy va patriarxal munosabatlarning bosimiga duch keladi. Kumush taqdiri esa insonning shaxsiy tuyg'ulari va oilaviy-ijtimoiy talablar o'rtasidagi nomutanosiblikni ko'rsatadi. Zaynab obrazi orqali muhit bosimi, rashk va ichki ruhiy ziddiyatning fojiasi olib boruvchi mexanizmi ochiladi [2; 3]. Shu ma'noda roman qahramonlari fojiasi faqat shaxsiy xatolar bilan emas, balki ularni harakatga keltirgan ijtimoiy munosabatlar tizimi bilan ham bog'liq.

"Mehrobdan chayon"da Anvar va Ra'no obrazlari shaxsning axloqiy mustaqilligi va adolatsiz ijtimoiy tartiblarga munosabati masalasini yanada keskin qo'yadi. Anvarning saroy va amaldorlar muhitiga munosabati shaxsiy e'tiroz darajasidan chiqib, adolat va inson qadriga asoslangan axloqiy pozitsiyaga aylanadi. Ra'no esa ayolning shaxsiy tanlovi va qadr-qimmatini himoya qiluvchi faol obraz sifatida namoyon bo'ladi. Bu holatlarda Qodiriy jamiyatning inson hayotiga ta'sirini ko'rsatish bilan birga, shaxsni faqat passiv qurbon sifatida emas, o'z qarashlari va tanloviga ega subyekt sifatida tasvirlaydi [7; 8].

Adibning badiiy usulida psixologik tahlil alohida o'rin tutadi. Qahramonlarning ichki kechinmalari, ikkilanishlari va tanlovlari orqali tashqi ijtimoiy bosimning shaxs ruhiyatiga ko'chishi ko'rsatiladi. Shu sababli Qodiriyda ijtimoiy konflikt tashqi to'qnashuv bilangina chegaralanmay, insonning ichki dunyosida ham davom etadi. Bu xususiyat adibning ma'rifatparvarlik g'oyalarini oddiy didaktik bayondan farqlab, ularni psixologik va fojiaiy tajriba shaklida ifodalashiga imkon beradi [3; 5].

1-jadval. Qodiriy asarlarida shaxs-jamiat munosabatining asosiy ko'rinishlari

Obraz	Shaxsiy intilish	Ijtimoiy to'siq	Ijtimoiy-falsafiy mazmun
Otabek	Erkin fikr, yangilanish, shaxsiy tanlov	Patriarxal qolip va ijtimoiy bosim	Erkinlik va ijtimoiy mas'uliyat ziddiyati
Kumush	Muhabbat va oilaviy baxt	Ko'pxotinlilik va oilaviy muhit	Shaxsiy baxtning ijtimoiy me'yorlarga bog'liqligi
Anvar	Adolat va axloqiy mustaqillik	Saroy-amaldorlik muhiti	Shaxsning adolatsiz tizimga axloqiy qarshiligi
Ra'no	Qadr-qimmat va erkin tanlov	Ijtimoiy va genderga oid cheklovlar	Inson qadriini himoya qiluvchi faol subyektivlik

Manba: muallif tomonidan maqolada tahlil qilingan "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" obrazlari asosida tuzildi.

Jadvaldagi umumlashtirish shuni ko'rsatadiki, Qodiriy qahramonlarida individual intilishlar turlicha bo'lsa-da, konfliktning umumiy manbai shaxsning erkin tanlovi bilan qotib qolgan ijtimoiy me'yorlarning nomuvofiqligidir. Otabek va Anvarda bu qarama-qarshilik ijtimoiy faol pozitsiya bilan, Kumush va Ra'no esa shaxsiy qadr-qimmat va hayotiy tanlov bilan bog'lanadi. Natijada adib shaxs fojiasini jamiyatning ma'naviy va institutsional holatini baholash mezoniga aylantiradi.

Tahlil natijasida Qodiriy ijodidagi shaxs-jamiat modeli uch asosiy komponentdan tarkib topishi aniqlandi: birinchisi – ijtimoiy muhitning shaxs dunyoqarashi va taqdiriga kuchli ta'siri; ikkinchisi – shaxsning axloqiy va intellektual mustaqillikka intilishi; uchinchisi – erkinlikni ijtimoiy mas'uliyat va adolat bilan uyg'unlashtirish ehtiyoji. Mazkur komponentlar Qodiriy ijodini faqat tarixiy-badiiy hodisa sifatida emas, shaxs va jamiyat dialektikasini o'rganish uchun ijtimoiy-falsafiy manba sifatida ham baholash imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. Abdulla Qodiriy ijodida shaxs va jamiyat munosabatlari inson erkinligi bilan ijtimoiy muhit talablari o'rtasidagi murakkab dialektik jarayon sifatida namoyon bo'ladi. "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon"dagi Otabek, Kumush, Anvar va Ra'no obrazlari tahlili shuni ko'rsatadiki, shaxs fojiasining ildizi faqat individual xatti-harakatlarda emas, balki eskirgan patriarxal me'yorlar, adolatsiz ijtimoiy munosabatlar va inson tanlovini cheklovchi muhitda ham mujassam. Adib shaxsni jamiyatdan uzilgan holda emas, balki uning ichida shakllanadigan va ayni paytda uni o'zgartirishga intiladigan faol subyekt sifatida talqin qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, Qodiriy merosini ijtimoiy falsafa, adabiyotshunoslik va jadidshunoslik kesishmasida kompleks o'rganish maqsadga muvofiq. Keyingi tadqiqotlarda adibning publitsistik merosi hamda boshqa jadid mutafakkirlari asarlaridagi shaxs erkinligi va ijtimoiy mas'uliyat konsepsiyalarini qiyosiy tahlil qilish, shuningdek, Qodiriy obrazlarida gender, oila va ijtimoiy institutlarning shaxs tanloviga ta'sirini alohida o'rganish tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR

1. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1999. – 360 b.
2. Karimov N. Abdulla Qodiriy va o'zbek romanchiligi. – Toshkent: Fan, 1998. – 210 b.
3. Normatov U. Qodiriy sehri. – Toshkent: Sharq, 2008. – 288 b.
4. Sodiqov Q. Jadid matbuoti va milliy uyg'onish. – Toshkent: Akademnashr, 2010.
5. Normatov U. Qodiriy saboqlari. – Toshkent: O'zbekiston, 1994. – 160 b.
6. Qodiriy H. Otam haqida: Xotiralar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983. – 240 b.
7. Qo'shjonov M. O'zbek romanchiligi tarixidan. – Toshkent: O'zadabiynashr, 1965. – 312 b.
8. Sultonov I. O'zbek adabiyoti tarixi: Abdulla Qodiriy ijodi va estetikasi. – Toshkent: Fan, 2006. – 410 b.
9. Abdurahimov M.A., Ergashev Q. O'zbekiston tarixi (XIX–XX asrlar). – Toshkent: Akademnashr, 2015. – 320 b.